

Prof. dr hab. Stefan M. Kwiatkowski

Warszawa, 4 czerwca 2025 r.

Akademia Pedagogiki Specjalnej

im. Marii Grzegorzewskiej

Instytut Pedagogiki

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgra Mateusza Rutkowskiego

na temat:

„Praca, nie-praca i praca bez sensu. Badanie edukacyjnego potencjału
braku zatrudnienia”

przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Marii Mendel

Problematyka podjęta przez Doktoranta jest niezwykle istotna ze społecznego punktu widzenia. Jest równocześnie oryginalna - Doktorant eksponuje „potencjał braku zatrudnienia” w opozycji do tradycyjnie rozumianego „bezrobocia”, a także wskazuje na konieczność rozdzielenia pojęć „praca” i „zatrudnienie”. Zwraca uwagę na znaczenie równowagi między pracą, w tym pracą zawodową, a życiem osobistym, która warunkuje poziom dobrostanu psychicznego i fizycznego człowieka. Jest to ujęcie bliskie *pedagogice pracy*, która, jako subdyscyplina pedagogiki, w centrum zainteresowań badawczych umieszcza relacje: Człowiek - Obywatel - Pracownik. Szkoda, że wśród ważnych dla tej problematyki lektur (wymienionych we „Wprowadzeniu”), Doktorant nie dostrzegł najnowszych publikacji pedagogów pracy poświęconych tym relacjom.

Zgodnie z koncepcją zarysowaną we „Wprowadzeniu”, strukturę rozprawy doktorskiej mgra Mateusza Rutkowskiego tworzy 8 rozdziałów:

1. Człowiek i praca w społeczeństwie *płynnej nowoczesności*

2. Brak zatrudnienia w wybranych ujęciach teoretycznych
3. Pedagogicznie o byciu bez zatrudnienia. Perspektywa pedagogizacji i indywidualizacji jako cech współczesnego życia społecznego
4. Opis postępowania badawczego
5. Uczenie się z doświadczenia braku zatrudnienia w *Pamiętnikach bezrobotnych*
6. Edukacyjny potencjał braku zatrudnienia: perspektywa doradczyń zawodowych
7. Edukacyjny potencjał braku zatrudnienia. Perspektywa osób niezatrudnionych
8. Edukacyjny potencjał braku zatrudnienia: od *in potentia* do *in actu*

Strukturę tę uzupełniają: wspomniane „Wprowadzenie” oraz „Zakończenie”, „Bibliografia”, „Spis schematów”, „Spis tabel”, „Streszczenie” i „Abstract”. Struktura tego typu jest charakterystyczna dla rozpraw teoretyczno-empirycznych. Można w niej wyróżnić 3 rozdziały teoretyczne i 5 empirycznych (włączając do tej grupy rozdział metodologiczny - „opis postępowania badawczego”).

Rozdział 1 zawiera rozważania na temat szeroko rozumianej kondycji współczesnego społeczeństwa oraz miejsca i znaczenia, jaki odgrywa w nim praca. Doktorant przytacza i komentuje definicje pracy obecne w dyskursie z obszaru nauk humanistycznych i społecznych, charakteryzuje pracę i zatrudnialność odwołując się do teorii pedagogicznych, socjologicznych i ekonomicznych, zwraca uwagę na różnice występujące pomiędzy nowoczesnością a ponowoczesnością w zakresie ogólnego pojmowania celu pracy. Opisuje sytuację kobiet na rynku pracy, a także odnosi się do edukacji uwikłanej w neoliberalnym dyskursie. Intersujące są spostrzeżenia Doktoranta dotyczące przymusu pracy, „pułapki pozytywności”, pracoholizmu i jego skutków. Można mieć jednak zastrzeżenia do bezkrytycznego przyjmowania niektórych tez formułowanych przez cytowanych zagranicznych autorów, dotyczy to np. „prac bezsensownych/bezużytecznych” – w rodzimych warunkach ponad 90% miejsc pracy generują prywatni przedsiębiorcy (w mikroprzedsiębiorstwach), nie jest w ich interesie zlecanie wykonywania i opłacania prac bezużytecznych; ponadto trudno zgodzić się tezą, że

pracownicy wykonujący bezużyteczne prace są znacznie lepiej wynagradzani niż pracownicy realizujący sensowne obowiązki – s. 37-38 – to jest teza publicystyczna deprecjonująca znaczenie kompetencji zawodowych; występująca niekiedy patologiczna struktura płac nie jest cechą charakterystyczną prywatnych przedsiębiorstw. Cenne jest stwierdzenie, że „praca nie dotyczy tylko aktywności podejmowanych w ramach rynku pracy” – s. 43, ale jest ono oczywiste i nie wymagało obszernych uzasadnień. Dyskusyjna jest także teza głosząca, że czynności wykonywane w procesie poszukiwania zatrudnienia są rodzajem pracy – s. 44. Wymaga ona szerszego uzasadnienia uwzględniającego czynności związane ze zdobywaniem nowych kompetencji (kursy, szkolenia, warsztaty). Czynności administracyjne (wypełnianie aplikacji) niezbędne z formalnego punktu widzenia trudno bowiem nazwać pracą. Ponadto kontrakty obejmujące „zero godzin” (s. 48) należałoby odnieść do przepisów obowiązujących w Polsce (Kodeks Pracy). Rodzimy kontekst mógłby być uzupełniony opinią Doktoranta o propozycjach zmniejszenia tygodniowej liczby godzin pracy (jest to projekt Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej). Z pedagogicznego punktu widzenia pozytywnie oceniam rozważania dotyczące skutków braku zatrudnienia, zarówno w kontekście indywidualnym, jak i społecznym (choć dostrzegam niedostatek odniesień psychologicznych i ekonomicznych) oraz analizy relacji pomiędzy brakiem zatrudnienia a marginalizacją i wykluczeniem (w tym miejscu zabrakło jedynie zauważenia specyficznej sytuacji osób z niepełnosprawnościami). Podobnie, pozytywnie, oceniam opis funkcjonowania powiatowych urzędów pracy - z licznymi odniesieniami do praktyki urzędniczej.

Analiza treści rozdziału 1 upoważnia do stwierdzenia, że Doktorant poprawnie dokonał przeglądu literatury na temat pracy we współczesnym społeczeństwie. Wybór literatury budzi jednak pewne zastrzeżenia – wśród cytowanych i opatrzonych autorskimi komentarzami publikacji (sprzed kilkunastu lat – np. Standing 2014) zabrakło podstawowych druków zwartych i artykułów badawczych z obszaru psychologii pracy (psychologiczne skutki braku zatrudnienia) i ekonomii (ekonomiczne skutki braku zatrudnienia). Mam też uwagę/pytanie natury redakcyjnej: dlaczego Doktorant konsekwentnie zamiast „czytelnik” operuje pojęciem „osoba czytelnicza” (s.

14, 31 i dalsze)? Takie pojęcie funkcjonuje na Facebook-u w odniesieniu do osób biorących udział w różnorodnych działaniach bibliotek.

Rozdział 2 jest poświęcony brakowi zatrudnienia w wybranych koncepcjach teoretycznych. Doktorant, nawiązując do lektur z czasów studiów doktoranckich i swojego artykułu (rozdziału w monografii) z roku 2020, przedstawił 3 ujęcia problemu braku zatrudnienia – wg. Derridy, Foucaulta i Baumana. Akceptując prawo Doktoranta do takiego wyboru, oczekiwałbym szerszego, merytorycznego uzasadnienia osadzonego w kontekście prac innych autorów. Jeśli chodzi o analizę widma braku zatrudnienia (Derrida), to uważam, że analizy Doktoranta wskazują na Jego bardzo dobre przygotowanie teoretyczne, umiejętność integracji wątków filozoficznych i socjologicznych oraz klarowne formułowanie własnych poglądów i przekonań. Na uwagę zasługują także analizy danych statystycznych dotyczących bezrobocia w Polsce w latach 1990 – 2024 dające obraz tego zjawiska oraz odniesienia do *Pamiętników bezrobotnych*. W ten sposób teoria znajduje swoje odbicie w praktyce, w realnym świecie pracy i w świecie bez pracy. Wysoko oceniam również fragment opisujący i komentujący brak zatrudnienia jako depozytyw (Foucault). Głębokiemu zrozumieniu myśli Foucaulta towarzyszy analiza prac pedagogicznych interpretujących połączenie wiedzy-władzy wykraczające poza jednostkowe zdarzenia. Co istotne, Doktorant wskazuje na związki zatrudnienia z wolnością oraz obecność władzy w indywidualnej sytuacji osób doświadczających braku zatrudnienia. Interesujące są rozważania Doktoranta oparte na pracach Baumana, w szczególności związanych z pojęciem *ludzi zbędnych*. Pojęcie to jest kluczowe dla zrozumienia sytuacji osób czujących się społecznie bezużytecznymi, ale też w taki sposób postrzeganych przez społeczeństwo. Zadaniem pedagogów w tym obszarze jest kształtowanie postaw sprzyjających inkluzji społecznej, jako przeciwieństwu wykluczenia i marginalizacji. Skuteczna realizacja tego zadania, zdaniem Doktoranta (za Baumanem), może prowadzić do rewizji przekonania, że zatrudnienie jest stanem normalnym, a jego brak odstępstwem od powszechnie akceptowanej normy. Zgadzam się z podglądem, że należy w tym kontekście odwoływać się do etyki pracy, nazywanej przez Baumana „etyczną krucjatą” oraz do kwestii konsumpcjonizmu, ściśle związanej z zatrudnieniem i wynagrodzeniem za wykonywaną pracę.

Wysoko oceniam kompetencje Doktoranta zaprezentowane w rozdziale 2, szczególnie w zakresie krytycznej analizy interdyscyplinarnych tekstów i odniesienia ich treści do zadań i wyzwań stojących przed przedstawicielami nauk społecznych, w tym pedagogiki.

Tematyka pedagogizacji i indywidualizacji jako cech współczesnego życia społecznego stanowi treść rozdziału 3. Doktorant przytacza definicje pedagogizacji i wskazuje na niebezpieczeństwa natury pedagogicznej związane z wprowadzaniem w życie pedagogizacji rozumianej jako ujarzmianie jednostek. Podobnie czyni w przypadku indywidualizacji traktowanej jako sposób przejęcia kontroli nad swoim życiem. Tym razem zwraca uwagę na pozytywną stronę takich postaw – na zdolności adaptacyjne jednostki, co oczywiście nie przesłania niebezpieczeństw związanych z przenoszeniem ekonomicznej odpowiedzialności państwa na obywateli. Głęboko osadzone w temacie rozprawy doktorskiej są rozważania Doktoranta na temat edukacyjnych aspektów braku zatrudnienia. Prowadzone analizy uwzględniają zarówno kontekst indywidualny, jak i społeczny i instytucjonalny. Praktyczny charakter mają opisy strategii kryzysowych w przypadku braku zatrudnienia (z uwzględnieniem wyników badań na temat typów zachowania osób pozostających bez pracy). Są to opisy oparte merytorycznym komentarzem Doktoranta. Kluczowymi zagadnieniami poruszonymi w rozdziale 3 są doświadczenie edukacyjne osób pozostających bez zatrudnienia oraz edukacyjny potencjał braku zatrudnienia. Ten ostatni jest przeanalizowany na tle negatywnych konsekwencji analizowanego stanu (bez zatrudnienia). Tworząc listę negatywnych konsekwencji Doktorant wykorzystał wyniki badań pedagogicznych i psychologicznych prowadzonych w Polsce w latach 2010-2018. Na ich podstawie sformułował syntetyczne wnioski, a następnie, traktując utratę zatrudnienia jako „moment przełomowy”, przeszedł do zarysowania istoty potencjału edukacyjnego braku zatrudnienia w kategorii budowanej relacji z szeroko rozumianym środowiskiem połączonej z uczeniem się z doświadczenia. Takie ujęcie oceniam bardzo pozytywnie – Doktorant uniknął jednostronnego podejścia do analizowanych konsekwencji braku zatrudnienia. Jednocześnie, za Heleną Radlińską, uwypuklił znaczenie budzenia potencjału sił: od *in potentia* do *in actu*. W ten sposób zaakcentował możliwość tworzenia nowych przestrzeni

sprzyjających uruchamianiu różnorodnych strategii radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych.

Podstawowe znaczenie dla poziomu naukowego każdej rozprawy doktorskiej mają przyjęte założenia badawcze. W przypadku recenzowanej rozprawy są to założenia przedstawione w postaci opisu postępowania badawczego – rozdział 4. Doktorant właściwie uzasadnił wybór paradygmatu interpretatywnego, czyli strategii jakościowej. W tej konwencji badawczej sformułował przedmiot badań, cele badań (teoretyczne i praktyczne) oraz wynikający z nich główny problem badawczy, do którego, z myślą o operacjonalizacji, przygotował 5 pytań szczegółowych. Nie mam zastrzeżeń do poprawności merytorycznej i metodologicznej tego fragmentu postępowania badawczego. W następnym kroku Doktorant informuje o podziale badania na dwa etapy: wstępne rozeznanie oraz właściwe badanie terenowe – z uwzględnieniem wspomnianych już trzech poziomów: indywidualnego, społecznego i instytucjonalnego. Każdy z tych etapów został wyczerpująco opisany – analiza pamiętników (wstępne rozeznanie), wywiad ekspercki (z doradczyniami zawodowymi) i biograficzny wywiad rozumiejący (z osobami w sytuacji braku zatrudnienia). W sposób szczegółowy została przedstawiona metodologia badań właściwych – wywiad ekspercki (pytania badawcze i plan wywiadu) oraz biograficzny wywiad rozumiejący (pytania badawcze i plan wywiadu). Przedstawiona logika analizy materiału badawczego (wybrana metoda analizy) wskazuje na wysoką świadomość metodologiczną Doktoranta.

W rozdziale 5 Doktorant dokonał ukierunkowanej, dogłębnej analizy wypowiedzi zamieszczonych w *Pamiętnikach bezrobotnych* – metodą krytycznej analizy dyskursu. Analizie poddał 58 pamiętników z tomów I-V. Z materiału badawczego wyodrębnił następujące obszary: obszar uczenia się, obszar indywidualny, obszar społeczny oraz obszar instytucjonalny. W każdym z obszarów wyróżnił od kilku do kilkunastu kategorii. Wypowiedzi autorów (wg Doktoranta „osób autorskich” – s. 197) zostały poddane szczegółowej analizie z uwzględnieniem szerokiego kontekstu społecznego. Interpretacje Doktoranta są pogłębione, z licznymi odniesieniami do wyników badań innych autorów. Wyniki przeprowadzonych analiz we wszystkich wyróżnionych obszarach wskazują na fakt, że brak zatrudnienia

można uznać za sytuację edukacyjną w sferze zawodowej, sferze wartości i przekonań, a także w sferze indywidualnej i sferze społecznej. Wyniki, o których mowa zostały w sposób bardzo czytelny przedstawione w tabeli obejmującej obszary: indywidualny, społeczny i instytucjonalny (s. 334).

Podobną strukturę mają rozdziały 6 i 7. W pierwszym z nich (6) przeanalizowano wypowiedzi doradczyń zawodowych – ich perspektywę dotyczącą uczenia się z doświadczenia braku zatrudnienia, przedstawioną na tle charakterystyk „osób klienckich” (s. 381). I tym razem są to analizy pogłębione, z kompetentnymi komentarzami. Wnioski Doktorant sformułował, jak poprzednio, w odniesieniu do obszarów: indywidualnego, społecznego i instytucjonalnego (s. 465). W drugim z nich (7) zaprezentowano edukacyjny potencjał braku zatrudnienia z perspektywy osób niezatrudnionych. Niezwykle interesujące są analizy wypowiedzi osób badanych przeprowadzone pod kątem edukacyjnych sensów własnego doświadczenia oraz odkrywania własnego potencjału. Wysoko oceniam pedagogiczne znaczenie analizy społecznego kontekstu uczenia się z braku zatrudnienia. Również wnioski z analiz przeprowadzonych w tym rozdziale Doktorant pogrupował w obszarach: indywidualnym, społecznym i instytucjonalnym (s. 552).

Do treści rozdziałów 5, 6 i 7 mam tylko jedną uwagę - dotyczącą braku **kompleksowego** odniesienia wyników badań do przytoczonych w rozdziale 2 teorii (Derrida, Foucault, Bauman).

Zgeneralizowane ujęcie wyników badań znajdujemy w rozdziale 8. Doktorant konsekwentnie odnosi swoje rozważania do obszarów: indywidualnego, społecznego i instytucjonalnego - dokonuje syntez na podstawie materiału badawczego oraz literatury pedagogicznej, psychologicznej i socjologicznej.

Przechodząc do ogólnej oceny rozprawy doktorskiej mgra Mateusza Rutkowskiego chciałbym podkreślić jej wysoki poziom naukowy i znaczenie dla pedagogiki, szczególnie dla *pedagogiki pracy*. Doktorant udowodnił, że potrafi formułować problemy badawcze i opracowywać procedury prowadzące do ich rozwiązania. Wskazane w recenzji uwagi i sugestie nie

wpływają w żadnym względzie na jej ogólną ocenę – jednoznacznie pozytywną.

Konkluzja: uważam, że rozprawa doktorska mgra Mateusza Rutkowskiego spełnia wymagania zawarte w ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce” (Dz.U. z 30 sierpnia 2018 r. poz. 1668, art. 187). Wnoszę zatem o dopuszczenie jej Autora – mgra Mateusza Rutkowskiego – do dalszych etapów procedury doktoryzowania.

